

اثربخشی دوره آموزش حین خدمت بر نگرش آموزگاران مدارس عادی نسبت به آموزش فراگیر دانش آموزان آسیب دیده شنوایی

دکتر حمید علیزاده^{۱*}، ابوالفضل سعیدی^۲، پناه علی حسین زاده^۳

پذیرش نهایی: ۸۷/۱۲/۲۰

تجدید نظر: ۸۷/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۸۷/۸/۲۸

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی دوره آموزش حین خدمت فراگیر بر نگرش آموزگاران مدارس عادی نسبت به آموزش فراگیر دانش آموزان آسیب دیده شنوایی است. **روش:** روش این پژوهش از نوع نیمه آزمایشی بود که در آن نمونه‌ای شامل ۵۰ نفر (۲۵ نفر آزمایش و ۲۵ نفر گواه) از آموزگاران پذیرای دانش آموزان آسیب دیده شنوایی شهر تبریز انتخاب و پس از جایگزینی بدون انتصاب تصادفی در دو گروه آزمایش و گواه مورد مطالعه قرار گرفتند. در فرایند طرح، گروه آزمایشی تحت آموزش حین خدمت فراگیر قرار گرفت و گروه گواه هیچ مداخله‌ای دریافت نکرد. **یافته‌ها:** تحلیل کوواریانس نشان داد که نگرش کلی گروه آزمایشی نسبت به گروه گواه به طور چشمگیری تغییر کرده و مثبت‌تر شده است ($P < 0/01$)؛ به دیگر سخن، برگزاری دوره آموزشی حین خدمت سبب مثبت‌تر شدن کل نگرش آموزگاران شده است. همچنین تحلیل یافته‌ها نشان دادند که نگرش گروه آزمایشی در حیطه‌های باور به فلسفه فراگیرسازی، احساس شایستگی خود، تأمین پشتیبانیهای لازم، روابط دانش آموزان عادی و آسیب‌دیده شنوایی و نتایج حاصل از فراگیرسازی نسبت به گروه گواه به طور چشمگیری مثبت‌تر شده و در حیطه جو یادگیری در کلاس و مدرسه فراگیر تفاوت قابل توجهی نداشته است ($P < 0/01$). **نتیجه‌گیری:** برگزاری دوره آموزشی حین خدمت فراگیر احتمالاً می‌تواند نگرش کلی و نگرش در حیطه‌های باور به فلسفه فراگیرسازی، احساس شایستگی خود، تأمین پشتیبانیهای لازم، روابط دانش آموزان عادی و آسیب‌دیده شنوایی و نتایج حاصل از فراگیرسازی آموزگاران پذیرای دانش آموزان آسیب‌دیده شنوایی را نسبت به فراگیرسازی مدارس برای این دانش آموزان مثبت‌تر کند. اما در حیطه نگرش به جو یادگیری در کلاس و مدرسه فراگیر، تغییری ایجاد نمی‌کند.

واژه‌های کلیدی: آموزش فراگیر، نگرش، آموزش حین خدمت، آسیب‌دیده شنوایی

مقدمه

مربوط به حقوق افراد دارای ناتوانیها معتقدند تنها راه فراهم کردن شیوه‌ای برای آموزش و یادگیری میلیونها کودک با نیازهای ویژه، برآورد شده در سطح جهان، تلفیق آنان در نظامهای آموزشی فراگیر است (حبیبی، ۱۹۹۹؛ گروه مترجمان، ۱۳۷۹). براساس فلسفه زیربنای آموزش فراگیر، همه کودکان برای بهره‌مندی از حداکثر توانایی خود، باید در کنار همسالان خود، در مدرسه‌ای ثبت‌نام کنند که در صورت نداشتن مشکل، ثبت‌نام می‌کردند (میلر، ۱۹۹۵). در این رویکرد، همه دانش‌آموزان صرف نظر از تفاوت‌هایشان به مثابه عضو اصلی نظام آموزشی تلقی می‌شوند و در همه

آموزش فراگیر یا قرارداد دانش‌آموزان دارای ناتوانیها از جمله گروه آسیب‌دیده شنوایی در کلاسهای یکپارچه، به یقین، یکی از مباحث اساسی آموزش و پرورش، در دو دهه اخیر بوده است (کوک^۱، ۲۰۰۱؛ آورامیدیس^۲ و همکاران، ۲۰۰۰ به نقل از کالیوا، کوچکویچ و لاستاریس ۲۰۰۷). براساس این مفهوم، همه دانش‌آموزان بدون توجه به تفاوتها و نیازهایشان در یک کلاس و در کنار هم، آموزش می‌بینند (فیوستر^۳، ۲۰۰۶). اهمیت فراگیرسازی آموزش و پرورش در آن است که امروزه متخصصان تعلیم و تربیت و سازمانهای

(Email: Hamidalizadeh1@yahoo.com)

۰۲۱ - ۴۴۷۳۷۵۲۲

۱- نویسنده رابط: دانشیار دانشگاه علامه طباطبایی

۲- عضو هیئت علمی پژوهشکده کودکان استثنایی

۳- کارشناسی ارشد روان‌شناسی کودکان استثنایی

هماهنگ شوند و آنها را در فعالیتهای کلاسی شرکت دهند که به آموزش فراگیر نگرش مثبتی داشته باشند؛ زیرا اغلب این دانش آموزان قادر و علاقه مند به شرکت در فعالیتهای معمول کلاس نیستند (آورامیدیس و همکاران، ۲۰۰۲).

برخی از صاحب نظران معتقدند که نگرش مثبت معلم به علت تأثیر چشمگیر آن بر انتخاب ساختار کلاس، نوع روش تدریس، راهبرد مدیریتی و همچنین تأثیر مستقیم آن بر یادگیری و موفقیت دانش آموزان دارای ناتوانیها، یکی از عوامل مهم است (فیوستر، ۲۰۰۶). در حالی که، نگرش منفی آموزگاران می تواند به مثابه نوعی عامل بازدارنده در پذیرش افراد با نیازهای ویژه در مدرسه و کلاس درس، عمل کند (ساعی منش، ۱۳۸۲). در واقع نگرشها جنبه مهمی از زندگی عاطفی و احساسی انسانها هستند که در طول زمان در شخص شکل می گیرند. به زعم برخی از روان شناسان اجتماعی، نگرش دارای سه عنصر شناختی شامل اعتقادات و باورهای شخصی درباره یک شیء و یا اندیشه، احساسی یا عاطفی که معمولاً با باورهای ما پیوند دارد، و تمایل به عمل، شامل آمادگی برای پاسخ گویی به شیوه ای خاص است که هر یک از عناصر فوق، در اثر عوامل مختلفی مانند سن، جنسیت، یادگیری، تجربه و غیره تغییر پذیر است (کریمی، ۱۳۸۵).

در روان شناسی اجتماعی، اعتقاد کلی بر این است که نگرشها آموخته می شوند؛ بر این اساس فرد در معرض اطلاعات محیط پیرامون خود قرار می گیرد و با کسب آگاهی و یا انجام عملی در ارتباط با آن، نگرش ویژه ای به آن پیدا می کند (بدارد و همکاران^۵، ۱۹۹۹ ترجمه گنجی، ۱۳۸۳). گاهی اوقات، نگرشها با تجربه مستقیم شکل می گیرند. این گونه نگرشها قوی تر هستند و به آسانی یادآوری می شوند (ستوده، ۱۳۸۶). بدین ترتیب، می توان گفت که شکل گیری نگرشها در آغاز، به صورت نوعی فرایند یادگیری، شروع می شود.

فعالیت های آموزشی و پرورشی با سایر کودکان همکاری می کنند (مور، ۱۹۹۸).

پژوهشهای اخیر درباره یکپارچه سازی آموزشی نشان داده اند که مهم ترین فایده این برنامه ها فراهم کردن فرصتهایی برای تعامل و تماس اجتماعی میان دانش آموزان عادی و استثنایی است (به پژوه و دادور، ۱۳۷۹). از سوی دیگر، فیوستر (۲۰۰۶) معتقد است که آموزش فراگیر، فلسفه ای است که پذیرش همه دانش آموزان را در جایگاه اعضای یک گروه یادگیری، بدون توجه به تفاوت های فردی آنها به رسمیت می شناسد و برحق آنان در بهره مندی از آموزش و پرورش تأثیرگذار و مناسب با توانمندیهایشان در کنار همسالان خود، تأکید می کند. به اعتقاد وی، برای ساختن نوعی مدرسه و کلاس کارآمد و انسانی، قرار دادن همه دانش آموزان در کنار یکدیگر و توجه به نیازهای فردی آنان بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا مدارس فقط با این شرایط می توانند تجربه یادگیری مناسب، در دسترس همه دانش آموزان، قرار دهند. بر این اساس، آموزش فراگیر به دنبال روندی است که براساس آن نظام آموزشی، مدرسه و معلم باید به گونه ای تغییر یابند که بتوانند همه کودکان اعم از عادی، نیازهای ویژه و قرار گرفته در حاشیه به علت مسائل فرهنگی و اجتماعی را در زیر یک سقف و در کنار همسالان خود، آموزش دهند (مایلز^۶، ۲۰۰۰ به نقل از کاکوجویباری و هوسپیان، ۱۳۸۱).

پژوهشها نشان می دهند که یکی از مهم ترین عوامل تأثیرگذار بر موفقیت آموزش فراگیر، نگرش مثبت معلم در توجه به تفاوتها و نیازهای فردی دانش آموزان دارای ناتوانی است (علیزاده، ۱۳۸۲).

همچنین نگرش مثبت معلم سبب پویایی کلاس می شود و اجازه می دهد همه دانش آموزان اعم از عادی و دارای ناتوانی، باهم سازگار شوند و به طور هماهنگ عمل کنند (کالیوا، گوج کوویچ و ولاستاریس، ۲۰۰۷).

از سوی دیگر، معلمان عادی زمانی می توانند با دانش آموزان دارای ناتوانی در کلاسهای فراگیر

کامل، برای این کار آماده نشده‌اند؛ به همین علت مسئولان آموزشی باید با تأکید بر موضوعات مربوط به مدرسه و کلاس، در تربیت و بازآموزی آموزگاران به طور چشمگیری سرمایه‌گذاری کنند (پورتر^{۱۱}، ۱۹۹۹؛ گروه مترجمان، ۱۳۷۹).

از آنجا که نظام آموزش و پرورش فراگیر، نوعی نظام پویا است و همه دست اندرکاران از جمله آموزگاران نقش اساسی در آن دارند؛ بنابراین باید برنامه‌ای تدوین شود که آموزگاران را به طور مستمر پویا نگه دارد و برای حفظ و تداوم این پویایی ضروری است که برنامه‌های آموزشی حین خدمت از نظر علمی و نگرشی، آنها را به طور مداوم تغذیه کنند تا آمادگی لازم را به لحاظ حرفه‌ای به دست آورند (هوسپیان، ۱۳۸۲). متخصصان و کارشناسان یونسکو^{۱۲} نیز معتقدند از آنجا که آموزگاران ارتباط بسیار نزدیکی با دانش‌آموزان دارند و بر رفتار و عملکرد آنان به طور مستقیم، تأثیر می‌گذارند؛ بنابراین، موثرترین و مهم‌ترین عوامل شکل‌دهی، فعالیت‌های آموزشی هستند که در صورت کارآمد بودن، تأثیر ارزشمندی بر عملکرد دانش‌آموزان خواهند داشت. از این رو همه آموزگاران نیاز دارند برای به دست آوردن درک درستی از اقدامات لازم برای فراگیرسازی کلاس درس، سطح آگاهی و مهارت‌های خود را افزایش دهند که یکی از اقدامات اساسی برای این کار، شرکت در کلاس‌های حین خدمت است (یونسکو، ۲۰۰۱؛ ترجمه سعیدی، ۱۳۸۳).

پژوهش‌ها نشان داده‌اند که اجرای دوره‌های آموزشی در زمینه آموزش ویژه بر معلمان عادی سبب مثبت‌تر شدن نگرش آنان نسبت به آموزش فراگیر می‌شود (سابان و شارما، ۲۰۰۶). بدین معنی که سطح معلومات معلمان، از آموزش ویژه عاملی است که بر نگرش آموزگاران در فراگیرسازی آموزش و پرورش برای دانش‌آموزان دارای ناتوانی، تأثیر مثبت می‌گذارد (کلایتون، ۱۹۹۶؛ بریگز، جانسون، پاورز، شفرد و سدبروک، ۲۰۰۲). در حالی که احتمال دارد فقدان

در این حوزه از روان‌شناسی موضوع تغییر نگرش در چهارچوب الگوهای یادگیری^۶ شامل نظریه‌های محرک پاسخی و نظریه مشوقها و تعارضها، الگوهای شناختی شامل نظریه‌های تعادل، توافق، قضاوت اجتماعی^۷ و همسازی شناختی^۸، الگوهای کارکردی تغییر نگرش^۹ مورد بحث قرار می‌گیرند که هر یک از این الگوها بحث خود را با مفروضاتی درباره ماهیت انسان آغاز و چگونگی تغییر دادن نگرشها را بر اساس قواعدی بیان می‌کنند (کریمی، ۱۳۸۵). از بین الگوهای یاد شده، استفاده از الگوی یادگیری در قالب دوره‌های آموزشی حین خدمت برای تغییر نگرش آموزگاران پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی مزایایی دارد که باعث می‌شود از سایر الگوها بالاتر رود. عاملی که سبب غنای این شیوه می‌شود، کارایی این شیوه در ارتقای آگاهی و به روز کردن اطلاعات نیروی انسانی در کمترین مدت با حداقل هزینه است. اهمیت آموزش حین خدمت به حدی است که گروهی معتقدند دانشگاهها باید اصول و مبانی را در سطح عام عرضه کنند و آموزشهای تخصصی بر اساس نیازهای هر شغل از طریق آموزشهای کوتاه مدت تخصصی و یا آموزشهای حین خدمت عرضه شوند (عمادزاده، ۱۳۷۴). برای کارکنان سازمانهای آموزش و پرورش، داشتن این نگرش که در واقع زیربنای توسعه و تربیت نیروهای سایر سازمانهای اجتماعی هستند، از اهمیت بیشتری برخوردار است (بهرنگی، ۱۳۷۱). به طور کلی می‌توان گفت که طراحی و اجرای آموزش حین خدمت، یکی از عوامل تأثیرگذار در این زمینه است و در صورت اجرای مطلوب، می‌تواند اثر عمده‌ای در تغییر نگرش و شایستگی شغلی آموزگاران داشته باشد؛ برای مثال، شرط فراگیرسازی موفق دانش‌آموزان با نیازهای ویژه در کلاس عادی، برخورداری معلم از آموزش حین خدمت است تا اجرای برنامه قابل‌قبولی امکان‌پذیر شود (کل وچان^{۱۰}، ۱۹۹۰؛ ترجمه ماهر، ۱۳۷۶). همچنین از آنجا که آموزگاران در تربیت معلم بدو خدمت به طور

آموزش در این زمینه، منجر به منفی شدن نگرش معلمان نسبت به حضور دانش‌آموزان دارای ناتوانی در کلاسهای فراگیر شود (من لو، هادسون و سوتر، ۲۰۰۱). برادشو و ماندیا (۲۰۰۶) در پژوهشی در خصوص نگرشها و نگرانیهای معلمان شرکت کنند، در دوره حین خدمت و دانشجو معلمان برونئی در خصوص آموزش فراگیر بر روی ۱۵۶ معلم مدارس عادی و استثنایی به این نتیجه رسیدند که معلمان و دانشجومعلمانی که دست‌کم یک دوره آموزشی را در رابطه با آموزش و پرورش ویژه یا فراگیر گذرانده بودند، نسبت به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه نگرشهای مثبت‌تری، داشتند. لوکانادها و ساجانامالینی (۲۰۰۵) در پژوهشی آگاهی، نگرش و کفایت معلمان مدارس عادی را برای پذیرش و آموزش دانش‌آموزان دارای ناتوانیها بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که افزایش آگاهی معلمان از ویژگیهای دانش‌آموزان دارای ناتوانیها سبب می‌شود نگرش آنان مثبت‌تر شود و در رفتار با این دانش‌آموزان، باکفایت‌تر عمل کنند.

پژوهش سلیمان‌وندی (۱۳۸۶) نیز در خصوص مقایسه نگرش معلمان آموزش‌دیده و آموزش‌ندیده مدارس عادی ابتدایی شهر تهران، در مورد آموزش فراگیر کودکان استثنایی در مدارس عادی نشان داد که بین متغیر گذراندن دوره‌های آموزشی حین خدمت فراگیر و نگرش معلمان به فراگیرسازی آموزش و پرورش، رابطه قابل توجهی وجود دارد؛ به عبارت دیگر، گذراندن دوره‌های آموزشی و مهارت آموزی، می‌تواند نگرش معلمان دانش‌آموزان عادی را به فراگیرسازی آموزش و پرورش و پذیرش دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، در کلاس درس مثبت‌تر کند. از آنجا که این پژوهش به صورت پس‌رویدادی انجام شده و مدت زمان نامشخصی بین زمان شرکت معلمان در دوره حین خدمت و پژوهش سپری شده بنابراین احتمال دارد عواملی غیر از دوره آموزشی نیز به نگرش معلمان تأثیر گذاشته باشد.

در سالهای اخیر، سازمان آموزش و پرورش

کودکان استثنایی، با درک اهمیت موضوع، اقدام به طراحی و برگزاری چندین دوره آموزشی در این مورد کردند. آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی به علت نبود مجوز برگزاری دوره‌های مذکور در سال ۱۳۸۶، دوره‌ای را با الگوگیری از این دوره‌ها و با عنوان «دوره آموزشی حین خدمت فراگیر» طراحی و برگزار کرد. با توجه به کمبود پژوهشهای دقیق در مورد اثربخشی دوره یاد شده در تغییر نگرش معلمان پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی، پژوهشگران در صدد بوده‌اند با بررسی میزان اثربخشی دوره آموزشی حین خدمت فراگیر، بر نگرش آموزگاران پذیرای این قبیل دانش‌آموزان، مسئولان آموزش و پرورش را در ادامه برگزاری دوره و همچنین رفع نقایص آن یاری کنند. در واقع، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی اثربخشی دوره آموزشی حین خدمت فراگیر بر نگرش آموزگاران مدارس عادی نسبت به فراگیرسازی مدارس برای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی بود که با توجه به سوابق پژوهشی موجود، برای رسیدن به هدف مذکور، فرضیه زیر تدوین شد:

بین نگرش کلی و نگرش در حیطه‌های شش‌گانه (زیر) آموزگاران مدارس عادی دوره‌دیده و دوره‌ندیده به فراگیرسازی مدارس برای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی، تفاوت وجود دارد. حیطه‌های شش‌گانه مورد بررسی عبارتند از: ۱- باور به فلسفه فراگیرسازی ۲- احساس شایستگی خود ۳- تأمین پشتیبانیهای لازم ۴- روابط دانش‌آموزان عادی و آسیب‌دیده شنوایی در کلاس و مدرسه عادی ۵- جو یادگیری در کلاس عادی فراگیر ۶- نتایج حاصل از فراگیرسازی.

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

روش پژوهش نیمه آزمایشی و از طرح آزمون مقدماتی و نهایی با گروه گواه و بدون استفاده از گزینش تصادفی بوده است. در چنین پژوهشهایی پژوهشگر به دنبال تعیین روابط تابعی بین متغیرهای

پژوهش از طریق اعمال متغیر مستقل و کنترل عوامل مشتبه‌کننده و مزاحم در پژوهش است (دلاور، ۱۳۸۳). جامعه آماری این پژوهش را کلیه آموزگاران پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی شهر تبریز در سال تحصیلی ۱۳۸۷-۱۳۸۶ تشکیل داده بودند که همه آنان (۷۹ نفر) به صورت سرشماری، انتخاب شدند. برای انتخاب گروه آزمایش این پژوهش از بین آموزگاران شرکت‌کننده در دوره آموزشی حین خدمت فراگیر که تعداد آن ۲۹ نفر بود، تعداد ۲۵ نفر به صورت تصادفی ساده، انتخاب شدند. برای انتخاب گروه گواه این پژوهش، از بین آموزگاران پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی که ۴۵ نفر در دوره آموزشی حضور نداشتند، تعداد ۲۵ نفر به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. از آنجا که قرارگیری آزمودنیها به دو گروه آزمایش و گواه بدون استفاده از گزینش تصادفی انجام شده بود، برای اطلاع از میزان نابرابری ویژگیهای دو گروه، میانگین نمرات آزمون مقدماتی با استفاده از آزمون t با هم مقایسه و نتایج نشان داد که تفاوت مشاهده‌شده بین دو میانگین معنادار نیست بلکه حاصل شانس و یا اشتباهات محاسبه‌ای است. لذا خصوصیات هر دو گروه کماکان باهم یکسان بودند. همچنین تحلیل ممیزی و ضرایب تأثیر متغیرهای شش‌گانه مورد بررسی نشان داد که تفکیک گروه آزمایش تا ۸۸ درصد، گواه تا ۸۴ درصد و در مجموع تا ۸۶ درصد، به درستی انجام شده است. لازم به ذکر است که آموزگاران شرکت‌کننده در پژوهش حاضر، در فاصله سنی ۲۸ تا ۵۲ سال و با میانگین سنی ۴۰ سال و ۵ ماه قرار داشتند. در این پژوهش برای تحلیل داده‌ها و بررسی اثربخشی دوره آموزشی حین خدمت فراگیر بر نگرش آموزگاران، از تحلیل کوواریانس استفاده شده است.

ابزار

در این تحقیق از پرسشنامه‌ای که سعیدی (۱۳۸۵) با الگوگیری از پرسشنامه‌های مورد استفاده

در پژوهشهای سایر کشورها و افزایش برخی مواد با توجه به نیازهای داخل کشور تنظیم کرده و سلیمان‌وندی (۱۳۸۶) در پژوهش خود تحت عنوان «مقایسه نگرش آموزگاران آموزش‌دیده و آموزش‌ندیده عادی ابتدایی شهر تهران در مورد آموزش فراگیر کودکان استثنایی در مدارس عادی» از آن استفاده کرده، استفاده شده است. اعتبار محتوای^{۱۳} آن را با استفاده از آلفای کرونباخ^{۱۴} به ترتیب برای کل نگرش و حیطه‌های باور به فلسفه فراگیری، احساس شایستگی خود، تأمین پشتیبانیهای لازم، روابط دانش‌آموزان عادی و با نیازهای ویژه در کلاس و مدرسه عادی، جو یادگیری در کلاس عادی فراگیر و نتایج حاصل از فراگیری سازی به میزان ۰/۸۱، ۰/۷۷، ۰/۹۵، ۰/۹۱، ۰/۹۶، ۰/۹۱ و ۰/۹۷ و قابلیت اعتماد^{۱۵} آن را با استفاده از آزمون مجدد به ترتیب به میزان ۰/۹۸، ۰/۹۵، ۰/۹۵، ۰/۹۶، ۰/۹۶، ۰/۹۵، ۰/۹۳ به دست آمد، پس از این پرسشنامه در اصل ۱۰۴ سؤال دارد که با مقیاس لیکرت^{۱۶} شش درجه (کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی موافقم، تا حدودی مخالفم، مخالفم و کاملاً مخالفم) تنظیم شد و در مجموع نگرش کلی فرد و نگرش در شش حیطه یاد شده را به مسایل فراگیری‌سازی ارزشیابی می‌کند. در همه سؤالات این پرسشنامه، به جز در سؤالات ۳۵، ۶۵ تا ۶۸ و ۷۰ که به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شود، به گزینه‌های کاملاً موافقم نمره ۶، موافقم نمره ۵، تا حدودی موافقم نمره ۴، تا حدودی مخالفم نمره ۳، مخالفم نمره ۲ و کاملاً مخالفم نمره ۱ تعلق می‌گیرد؛ بنابراین حداکثر نمره این پرسشنامه ۶۲۴ و حداقل نمره آن ۱۰۴ است که هر چه نمره فرد به ۶۲۴ نزدیک‌تر شود، فرد از نگرش مثبت بالاتری برخوردار است.

از آنجا که جامعه آماری این پژوهش فقط آموزگاران پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی است؛ بنابراین سؤالات مربوط به گروههای دیگر کودکان با نیازهای ویژه که شامل سؤالات ۲۸، ۲۹،

دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی را نسبت به مسائل فراگیرسازی ارزشیابی می‌کند. در همه سؤالات پرسشنامه حاضر به‌جز در سؤالات ۲۹، ۵۶ تا ۵۹ و ۶۱ که به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شود، به گزینه‌های کاملاً موافقم نمره ۶، موافقم نمره ۵، تا حدودی موافقم نمره ۴، تا حدودی مخالفم نمره ۳، مخالفم نمره ۲ و کاملاً مخالفم نمره ۱ تعلق می‌گیرد؛ بنابراین حداکثر و حداقل نمره این پرسشنامه، برای کل نگرش و نگرش در حیطه‌های مختلف به شرح جدول زیر است که هرچه نمره فرد به حداکثر نزدیک‌تر شود، فرد از نگرش مثبت بالاتری، برخوردار است. در این پرسشنامه میزان نگرش فرد براساس معیار زیر مشخص می‌شود:

۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۶، ۷۶، ۸۲، ۸۳ و ۸۵ است، حذف و دوباره اعتبار محتوا و قابلیت اعتماد آن محاسبه شد. برای به‌دست آوردن اعتبار محتوا، پرسشنامه در اختیار ده نفر استاد و مجری آموزش فراگیر قرار داده شد که در مجموع پرسشنامه را مطلوب ارزیابی کردند. برای به‌دست آوردن پایایی، از آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن به ترتیب برای کل پرسشنامه و شش حیطه یادشده به میزان ۰/۹۷، ۰/۹۴، ۰/۹۴، ۰/۹۲، ۰/۸۸، ۰/۶۴ و ۰/۶۵ به‌دست آمد که نشان‌دهنده پایایی بالاست. پرسشنامه حاضر دارای ۹۱ سؤال است که نگرش کلی و نگرش در حیطه‌های فوق آموزگاران پذیرای

جدول ۱- حیطه های ششگانه برای کل نگرش و حداقل و حداکثر نمره آن

ردیف	حیطه	حداکثر نمره	حداقل نمره
۱	کل نگرش	۵۴۶	۹۱
۲	باور به فلسفه فراگیرسازی	۱۹۲	۳۲
۳	احساس شایستگی خود	۱۲۶	۲۱
۴	تأمین پشتیبانیهای لازم	۱۸۰	۳۰
۵	روابط دانش‌آموزان عادی و با نیازهای ویژه در کلاس و مدرسه عادی	۶۰	۱۰
۶	جو یادگیری در کلاس عادی فراگیر	۴۲	۷
۷	نتایج حاصل از فراگیر سازی	۴۸	۸

استفاده از پاورپوینت و کار گروهی به آنان آموزش داده شد؛ به این ترتیب که ابتدا عناوین به شیوه سخنرانی اجرا شد و سپس افراد برای انتخاب شیوه مناسب اجرایی کردن مباحث در کلاس و مدرسه خود، در گروه‌های ۵ نفری، به بحث و تبادل نظر پرداختند و در نهایت سخنگوی گروه‌ها، تصمیمات اتخاذشده را برای بهره‌مندی سایر گروه‌ها توضیح دادند. در این مدت، افراد گروه گواه هیچ آموزشی دریافت نکردند. عناوین جلسات آموزشی گروه آزمایش عبارت بود از: ۱. آموزش فراگیر: اصول و مبانی آموزش فراگیر، تفاوت‌های فردی، موانع یادگیری، دیدگاه‌های مربوط به آسیب‌دیدگیها، ضرورت آموزش فراگیر، حقوق بین‌المللی کودکان دارای نیازهای ویژه و حقوق

۱- نگرش بسیار مثبت: بین ۱۰۰- ۷۱ درصد مجموع نمره کل و یا مجموع نمره در هر حیطه، ۲- نگرش مثبت: بین ۷۰- ۵۱ درصد مجموع نمره کل و یا مجموع نمره در هر حیطه، ۳- نگرش منفی: بین ۵۰- ۲۶ درصد مجموع نمره کل و یا مجموع نمره در هر حیطه، ۴- نگرش بسیار منفی: بین ۲۵- ۱ درصد مجموع نمره کل و یا مجموع نمره در هر حیطه.

روش اجرا

برای گردآوری داده‌های این پژوهش، ابتدا از هر دو گروه (آزمایش و گواه) پیش‌آزمون به عمل آمد؛ سپس کلاسی برای افراد گروه آزمایش تشکیل و در مدت ۹ جلسه ۲ ساعتی در دو روز متوالی، عناوین مختلف با

این پژوهش دوره آموزشی حین خدمت فراگیر متغیر مستقل و نگرش آموزگاران در حیطه کلی و شش خرده حیطه، به عنوان متغیر وابسته بوده‌اند. در ضمن متغیرهای دوره تحصیلی و تأثیر پیش‌آزمون مورد کنترل قرار گرفته است.

یافته‌ها

در جدول ۲، میانگین و انحراف استاندارد نمره‌های آزمودنی‌های گروه‌های آزمایش و گواه، در هریک از متغیرهای وابسته و در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون عرضه شده است.

آموزشی کودکان دارای نیازهای ویژه از دیدگاه اسلام؛ ۲. شناسایی نیازهای ویژه یادگیری: نگرش‌های نوین در مورد نیازهای ویژه دانش‌آموزان، آسیب‌دیدگی شنوایی، علائم هشداردهنده و علل آن، آشنایی با وسایل کمک‌شنیداری و چگونگی استفاده از آنها، آشنایی با نارسایی‌های گفتاری و چگونگی استفاده از فنون گفتاردرمانی؛ ۳. راهبردهای آموزشی: چگونگی ایجاد انطباق‌های کلاسی، آشنایی با راهبردهای آموزشی دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی، چگونگی ارجاع دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی به متخصصین؛ پس از پایان جلسات آموزشی از اعضای گروه آزمایش و گواه، پس‌آزمون به عمل آمد. شایان ذکر است در

جدول ۲- ویژگی‌های توصیفی نمره‌های پیش‌آزمون و پس‌آزمون به تفکیک گروه

گروه	نگرش کلی	فلسفه فراگیرسازی	احساس شایستگی خود	تأمین پشتیبانی‌های لازم	روابط دانش‌آموزان عادی و آسیب‌دیده شنوایی	جو یادگیری در کلاس عادی فراگیر	نتایج حاصل از فراگیر سازی
آزمایش	پیش‌آزمون	۳۶۲/۶۴	۱۴۱/۶۴	۷۹/۲۸	۱۰۷/۸۸	۲۶/۲۸	۳۲/۵۶
	انحراف استاندارد	۵۴/۶۸	۱۸/۸۲	۱۹/۹۵	۲۰/۸۵	۹/۷۴	۵/۹۲
	پس‌آزمون	۴۳۷/۳۲	۱۵۹/۰۴	۹۵/۱۶	۱۴۳/۷۲	۵۱/۶۰	۳۴/۸۰
	انحراف استاندارد	۴۱/۵۳	۱۴/۲۴	۱۷/۲۲	۱۹/۲۸	۶/۲۲	۶/۴۹
گواه	پیش‌آزمون	۳۶۳/۷۶	۱۳۹/۸۴	۷۵/۵۲	۱۱۷/۳۶	۲۶/۲۴	۲۹/۸۰
	انحراف استاندارد	۵۳/۰۶	۱۸/۹۵	۱۸/۰۹	۱۸/۴۸	۹/۵۸	۶/۸۴
	پس‌آزمون	۳۷۱/۴۴	۱۴۰/۷۶	۷۹/۱۲	۱۲۰/۱۶	۴۳/۴۰	۴۷/۶۹
	انحراف استاندارد	۴۷/۷۰	۱۷/۰۶	۱۶/۶۷	۱۵/۲۳	۹/۷۸	۱۳/۴۱

(n=۵۰)

مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه آزمایش متفاوت است. در حالی که این میانگین‌ها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه گواه در حیطه جو یادگیری در کلاس و مدرسه عادی گروه آزمایش تفاوت ناچیزی دارد. نتایج حاصل از روش آماری تحلیل کوواریانس در جدول ۳ عرضه شده است (برابری واریانس‌های متغیر وابسته در گروه‌ها از طریق آزمون لون تأیید شد).

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، میانگین هر یک از متغیرهای وابسته، یعنی نگرش کلی و نگرش در پنج حیطه (باور به فلسفه فراگیرسازی، احساس شایستگی خود، تأمین پشتیبانی‌های لازم، روابط دانش‌آموزان عادی و آسیب‌دیده شنوایی در کلاس و مدرسه عادی و نتایج حاصل از فراگیرسازی) از حیطه‌های شش‌گانه در

کامل به همین هدف بود؛ بنابراین مشخص می‌شود دوره اجرا شده، در تغییر نگرش آموزگاران کاملاً مؤثر بوده است.

در تبیین تأثیر دوره آموزشی برگزار شده بر حیطه‌های شش‌گانه باید گفت، از آنجا که دوره آموزشی مذکور الگوبرداری شده از دوره‌هایی (پنج دوره) است که سازمان آموزش و پرورش کودکان استثنایی برای تغییر نگرش آموزگاران برای اجرای موفقیت‌آمیز آموزش فراگیر طراحی کرده و آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی به علت نبود مجوز برگزاری و کمبود اعتبارات، آن را به صورت فشرده اجرا کرد؛ بنابراین به نظر می‌رسد، اگر آموزگاران در دوره‌های بیشتری شرکت کنند و با مشکلات، توانایی تحصیلی، ماهیت اختلال دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی و امکانات موجود بیشتر آشنا شوند، نگرش مثبت‌تری برای فراگیرسازی مدارس برای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی پیدا خواهند کرد. در این باره اعضای انجمن آموزش و پرورش ویژه^{۱۸} (SEA) معتقدند برای اجرای موفقیت‌آمیز آموزش فراگیر، باید نسبت به شناخت دقیق آموزش فراگیر از سوی اندرکاران، تبدیل فلسفه آموزش فراگیر به رفتار قابل قبول و به‌کارگیری آن در تصمیمها و اجراء، ایجاد دانش و مهارت در آموزگاران و حمایت کافی از معلم و دانش‌آموز، در تکمیل برنامه‌ها و فعالیتهای توجیه شود (فیوستر، ۲۰۰۶).

وی همچنین به نقل از نایلور^{۱۹} (۲۰۰۲) بیان می‌کند شواهدی در دست است که نشان می‌دهند معلمان در آموزشهای قبل از استخدام، معلومات لازم را در خصوص آموزش فراگیر دریافت نمی‌کنند؛ برای مثال ۴۳ درصد معلمان انجمن آموزش و پرورش ویژه گزارش می‌کنند که آمادگی لازم را برای آموزش دامنه وسیعی از دانش‌آموزان ندارند؛ بنابراین برنامه‌های آموزشی تربیت معلمان باید با فلسفه فراگیرسازی هدایت و بر راهبردهای تمرکز شود که برای آموزش

تقریباً در یک سطح (سطح مثبت) است. که این نتیجه با نتایج پژوهشهای متعددی از جمله کوئینی و همکاران (۲۰۰۷)؛ لوکانادها و ساجاتامالینی (۲۰۰۵)؛ سابان و شارما (۲۰۰۶)؛ برادشو و ماندیا (۲۰۰۶)؛ کلو و لیندسای (۱۹۹۱) (به نقل از آورامیدیس و نورویچ، ۲۰۰۲)؛ گرشام (۱۹۸۲)؛ سالند (۱۹۸۴)؛ سنترووارد (۱۹۸۷) (به نقل از کل و چان، ۱۹۹۰)؛ ترجمه ماهر، (۱۳۷۶) و سلیمان‌وندی (۱۳۸۶) برگرن (۱۹۹۷)؛ موناهان و همکاران (۱۹۹۷)؛ پژوهش آیرس و مییر (۱۹۹۲) (به نقل از برگرن، ۱۹۹۷)؛ رچ (۱۹۹۱) (به نقل از موناهان و همکاران، ۱۹۹۷)؛ دان و همکاران^{۱۷} (۲۰۰۰) (به نقل از سابان و شارما، ۲۰۰۶)؛ رز و وکس (۱۹۹۳) (به نقل از دیکنز - اسمیت، ۱۹۹۵). همخوانی دارد.

در تبیین اثر بخشی دوره آموزشی حین خدمت فراگیر بر نگرش آموزگاران باید گفت که نگرش عاملی است که از تجارب، متأثر می‌شود. از آنجا که شرکت در دوره‌های آموزشی، نوعی تجربه آموزشی به حساب می‌آید و می‌تواند نگرش آموزگاران را در ایجاد تکلیف، حمایت از دانش‌آموزان با نیازهای ویژه و همچنین تحمل تغییرات متعدد در کلاس درس مثبت یا منفی کند (فیوستر، ۲۰۰۶)، لذا به نظر می‌رسد دوره برگزار شده باعث شده آموزگاران با ویژگیهای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی و راهبردهای آموزشی به آنان آشنا تر و به پذیرش مسئولیتهای آموزشی و پرورشی در قبال آنان علاقه‌مند شوند؛ بنابراین می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که برای ایجاد نگرش مثبت در آموزگاران پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی، که جزء اساسی و مهم در اجرای موفقیت‌آمیز آموزش فراگیر است، باید به طور مستمر دوره آموزشی با تأکید بر ایجاد و شکل‌گیری نگرش مثبت نسبت به فراگیرسازی اجرا شود، تا بدین طریق آموزگاران برای انجام فعالیت آموزشی و پرورشی ثمربخش به دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی، نگرش مثبتی داشته باشند. از آنجا که هدف دوره برگزار شده، دستیابی

همه کودکان با تواناییهای متنوع در کلاس لازم است. به همین ترتیب، آموزگاران در زمان اشتغال، نیازمند دسترسی مستمر به منابع لازم برای گسترش تخصص خود درباره تواناییهای متفاوت دانش‌آموزان هستند تا بتوانند به طور مؤثر و کارآمد عمل کنند. نتایج این پژوهش نشان داد دوره برگزار شده، کمترین تأثیر را بر نگرش آموزگاران نسبت به جو یادگیری در کلاس و مدرسه عادی گذاشته است. در این رابطه فیوستر (۲۰۰۶) معتقد است که برای اجرای موفقیت‌آمیز آموزش فراگیر لازم است جو مدرسه مثبت و پذیرنده باشد و به صورت گروه هماهنگی عمل کند. همچنین این گروه بایستی برای رسیدن به اهداف آموزشی خود، از سوی متخصصان حرفه‌ای به صورت مستمر حمایت شوند؛ بنابراین به نظر می‌رسد یکی از علل تأثیر اندک دوره برگزار شده بر این حیطة، عدم آشنایی دانش‌آموزان و کارکنان مدارس عادی با ویژگیها، توانمندیها و نحوه ارتباط با دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی و در نتیجه پذیرش ضعیف از سوی آنان باشد. از علل دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد، مناسب نبودن محیط فیزیکی کلاس و تراکم دانش‌آموزی در کلاس است که هر کدام به نوبه خود می‌تواند جو کلاس را برای فعالیتهای آموزشی و پرورشی این دانش‌آموزان، نامناسب سازند. وی درباره روابط دانش‌آموزان عادی و با نیازهای ویژه معتقدند برای ساختن مدرسه و کلاسی خوشایند، قراردادن همه دانش‌آموزان در کنار یکدیگر و توجه به نیازهای فردی آنان، نکته‌ای اساسی است؛ زیرا فقط این مدارس می‌توانند تجربه یادگیری مناسب در دسترس این دانش‌آموزان قرار دهند. با عنایت بر موارد فوق، مشخص می‌شود که آموزگاران برای برخورد مناسب با فراگیرسازی دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی و اجرای موفقیت‌آمیز سیاستهای آن، باید آموزش ببینند که اجرای دوره‌های آموزشی حین خدمت فراگیر، مناسب‌ترین راهبرد در این زمینه است. از آنجا که در دوره آموزشی اجرا شده بر اصول و مبانی آموزش

فراگیر، تفاوت‌های فردی، موانع یادگیری (آسیب دیدگیها و محرومیتها)، دیدگاههای مربوط به آسیب دیدگیها (دیدگاه پزشکی، دیدگاه اجتماعی)؛ ضرورت آموزش فراگیر، نگرشهای نوین در مورد نیازهای ویژه دانش‌آموزان، آسیب‌دیدگی شنوایی، علائم هشداردهنده و علل آن، آشنایی با وسایل کمک‌شنیداری و چگونگی استفاده از آنها، آشنایی با نارساییهای گفتاری و چگونگی استفاده از فنون گفتاردرمانی، چگونگی ایجاد انطباقهای کلاسی، آشنایی با راهبردهای آموزشی دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی و چگونگی ارجاع دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی به متخصصین تأکید شده؛ بنابراین می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که آشنایی آموزگاران با موارد فوق، سبب تغییر نگرش آنان در حیطةهای مختلف می‌شود. با توجه به نتایج این پژوهش پیشنهاد می‌شود برای نتیجه‌گیری دقیق‌تر، این پژوهش به تفکیک جنسیت آموزگاران (زن و مرد) انجام گیرد و نگرش معلمان پذیرای دانش‌آموزان آسیب‌دیده شنوایی در مقاطع راهنمایی و دبیرستان نیز مورد بررسی قرار گیرد و برای اطمینان بیشتر، از نتایج دوره آموزشی از آزمون پیگیری استفاده شود.

در اجرای این پژوهش، پژوهشگران مانند هر پژوهش دیگر با محدودیتهای رو به رو بوده‌اند که از جمله این محدودیتهای می‌توان به سهل‌انگاری احتمالی برخی آموزگاران در تکمیل پرسشنامه، عدم استفاده از آزمون پیگیری به علت عدم همکاری آموزگاران اشاره کرد. همچنین از آنجا که داده‌ها از گزارش شخصی معلمان جمع‌آوری شده‌اند؛ بنابراین نگرش مشاهده شده در پژوهش احتمال دارد در فعالیت عملی آموزش، تکرار نشود.

یادداشتها

- 1) Cook
- 2) Avramidis.
- 3) Fewster
- 4) Miles
- 5) Bedard.

در مورد آموزش فراگیر کودکان استثنایی در مدارس عادی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد (چاپ نشده). تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران. دانشکده توانبخشی. ۸۵ - ۸۶.

علیزاده، حمید (۱۳۸۲). «فلسفه، بایدها و نبایدهای آموزش فراگیر». *تعلیم و تربیت استثنایی: ویژه‌نامه آموزش فراگیر*، شماره‌های ۱۸ و ۱۹. تهران: سازمان آموزش و پرورش استثنایی. ۳۲ - ۲۷.

عمادزاده، مصطفی (۱۳۷۴). *اقتصاد آموزش و پرورش*، ج ۶. اصفهان: جهاد دانشگاهی اصفهان.

کاکوجویباری، علی اصغر و هوسپیان، آلیس (۱۳۸۱). *مبانی فلسفی آموزش و پرورش فراگیر*. تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی.

کریمی، یوسف (۱۳۸۵). *روان‌شناسی اجتماعی: نظریه‌ها، مفاهیم و کاربردها*. تهران: ارسباران.

کل، پتر و چان، لورنا (۱۹۹۰). *روشها و راهبردها در تعلیم تربیت کودکان استثنایی*، ترجمه فرهاد ماهر، ۱۳۷۲، تهران: قومس.

هوسپیان، آلیس (۱۳۷۸). *مقدمه‌ای بر آموزش تلفیقی*. تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی.

هوسپیان، آلیس (۱۳۸۲). «مدیریت آموزش و پرورش فراگیر». *تعلیم و تربیت استثنایی: ویژه‌نامه آموزش فراگیر*، شماره‌های ۱۸ و ۱۹. تهران: سازمان آموزش و پرورش استثنایی. ۵۴ - ۵۲.

یونسکو، بخش آموزش و پرورش (۲۰۰۱). «*پرونده‌ای باز در مورد آموزش و پرورش فراگیر: مطالبی برای پشتیبانی از مدیران و کارکنان اجرایی*» (ترجمه ابوالفضل سعیدی، ۱۳۸۳) تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی.

- 6) Learning models
- 7) Social judgement
- 8) Cognitive consistency
- 9) Functional theories
- 10) Cole & Chan
- 11) Porter
- 12) UNESCO
- 13) Content validity
- 14) Coronbach's Alpha
- 15) Reliability
- 16) Likert scale
- 17) Daane et al.
- 18) Special Education Association
- 19) Naylor

منابع

به پژوه، احمد و دادور، علی (۱۳۷۹). «مقایسه نگرش دانش‌آموزان دبیرستانهای تلفیقی و عادی نسبت به دانش‌آموزان ناشنوا و یکپارچه‌سازی آموزشی آنان». *مجله روانشناسی*. تهران: شماره ۱۶. ۳۸۷ - ۳۷۱.

بهرنگی، محمدرضا (۱۳۷۱). *مدیریت آموزشی و آموزشگاهی*. تهران: گلچین.

بدارد، لوک و همکاران (۱۹۹۹). *روان‌شناسی اجتماعی* ترجمه حمزه گنجی، ۱۳۸۳ تهران: ساوالان.

پورتر، کوردون (۱۹۹۹). «*راهکارهای برای تربیت و رشد دانش‌آموزان معلول*» گروه مترجمان، ۱۳۷۹. *مجموعه مقالات در زمینه معلولیت و آموزش تلفیقی*. تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی، ۱۹ - ۱۶.

حبیبی، گلبدان (۱۹۹۹). «*یونیسف و کودکان معلول، گروه مترجمان*، ۱۳۷۹. *مجموعه مقالات در زمینه معلولیت و آموزش تلفیقی*. تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی. ۱۲ - ۱۰.

دلاور، علی (۱۳۸۳). *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: رشد.

ساعی منش، صمد (۱۳۸۲). *خانواده، جامعه و آموزش فراگیر*. *تعلیم و تربیت استثنایی: ویژه‌نامه آموزش فراگیر*، شماره‌های ۱۸ و ۱۹. تهران: سازمان آموزش و پرورش استثنایی. ۶۱ - ۵۸.

ستوده، هدایت الله (۱۳۸۶). *روان‌شناسی اجتماعی*. تهران: آوای نور.

سلیمان وندی، ندا (۱۳۸۶). *مقایسه نگرش آموزگاران آموزش دیده و آموزش‌ندیده عادی ابتدایی شهر تهران*

Avramidis, E., & Norwich, B. (2002). "Teachers' attitudes towards inclusion/ integration: a review of the literature". *European Journal of Special needs education*, 17 (2), 129-147.

Bergren, B. A. (1997). "Teachers' attitudes towards included special education students and co-teaching." *ERIC Document Reproduction Service*. ED 408754.

- Bradshaw, L. & Mundia, L. (2006). "Attitude to and concerns about inclusive education: brunian inservice and preservice teachers". *International Journal of Special Education*. 21, 35-41.
- Briggs. J. D., Johnson, W. E., Shepherd, D. L., & Sedbrook, S. R. (2002). "Teachers attitudes and Attributes concerning Disabilities". *Academic Exchange Quarterly*, 6(2), 85-89.
- Clayton, M. (1996). "Clearing the way for inclusion: A response to Thorley, Hotchkis and Martin". *Special Education Perspectives*, 5(2), 339-44.
- Dickens- Smith, M.(1995). *The Effect of Inclusion Training on Teachers Attitudes Toward the Inclusion*. Chicago Public School II. No. ED 381486.
- Fewester, S. (2006). "Inclusion: making education work for student all student. [Online] Available: Retrived from: http://www.Educationworld.com/a_curr.
- Kalyva, E., Gojkovic D & Vlastaris T. (2007). "Serbian teachers attitudes towards inclusion". *International Journal of Special Education*. 22(3), 30-35.
- Kuyini, A., Ishwar, B. & Ishwar, I. (2007). "Principals and teachers attitude and knowledge of inclusive education as predictors of effective teaching practices in Ghana". *Journal of Research in Special Educational needs*. 7(5), 104- 113.
- Lokanadha reddy., G. & Sujathamalini, J. (2005). *Awareness, attitude and copotencies required for school teachers to deal children with disabilities for promotion of inclusive education. paper presented in NNDR Research Conference held at Oslo. Norway from 14 - 16 April, 2005.*
- Menlove, R., Hudson, P. J., & Suter, D. (2001). "A field of IEP dreams: Increasing general education teacher participation in the IEP development process". *Teaching Exceptional Children*, 33(5), 28-33.
- Miller, R. (1995). *The Developmentally Appropriate Inclusive Classrooms in Early Eeducation*. Delmar: Curricula..
- Moore, C. & Gilbreath, D., & Maiuri, F. (1998). *Educating Students with disabilities in General Education Classrooms: A Summary of the Research*. Alaska: Department of Education.
- Siegel, J., & Moore, J. N. (1994). "Regular education teachers attitudes toward their identified gifted and special educatin students". (ERIC Document Reproduction Service No. ED 373512.
- Subban, P & Sharma, U. (2006). *Primary School Teachers Perceptions of Inclusive Education in Victoria*. Australia. Monash university.

